

Erlatibismo linguistikoa: hizkuntza eta kosmobisioa

Europako nazioen eraikuntzaren prozesu historikoan bada soziolinguistikaren oinarrizko kontzeptu bat oso garrantzitsua izan dena eta Euskal Herriaren testuinguruan asko erabili dena: erlatibismo linguistikoa. Europako mentalitateetan oso sartuta dago eta egon da, eta Euskal Herrian indar handia dauka, bereziki euskaldunen artean. Orain dela 70 urte, 1939ko irailean hasi zen II. Mundu Gerra, eta urte bat lehenago egin zen *Anschluss*-aren berme ideologikoa pangermanismoa zela gogoratzea ez da txarra. Pangermanismo hark oinarri arrazistaz gain oinarri linguistikoak ere bazituela ezaguna da, bere definizioaren muinean hizkuntza baitago.

Erlatibismo linguistikoaren jatorria urrundik dator, eta berez Sapir (1884-1939) eta Whorf (1897-1941) maisuekin lotzen bada ere, kontzeptuaren oinarriak lehendik datoz: Herder, Humboldt eta Sapirren irakasle izandako Boas-engandik gutxienez. Kontzeptua ezaguna da: lotura bat egongo litzateke hizkuntzaren eta pentsatzeko moduaren artean, eta beraz hizkuntza eta kulturaren artean. Alegia, hizkuntza bat mintzatzeak pentsatzeko era bat ekarriko luke, hizkuntza bakoi-tzak kosmobisio bat eta berezkoa izango litzaiokeen kultura bat ere suposatuko luke. Erlatibismo linguistikoaren arabera, hizkuntzak determinatuko luke hizkuntza-komunitate baten kosmobisioa eta kultura. Hori da behintzat Sapir-Whorf aipatzen direnean edozeini bururatzen zaiona. Kontzeptua famatua da, baina zabaldua dagoen iritzi hori nahiko sinplifikatzailea da, eta erlatibismo linguistikoaren teoriak oso bizi agertzen badira ere mentalitateetan, ikusiko dugu zein izan den haien ibilbidea testuinguru zientifikoetan.

Erlatibismo linguistikoaren ikuspegitik, Descartesez idatzitako *Cogito ergo sum* famatuari hizkuntza gehituko litzaioke; horrela, *pentsatzen dut, beraz izan banaiz* bihurtzen da *hizkuntza batez pentsatzen dut, beraz izan banaiz, nire ezaugarri propioekin*, ezaugarri horiek oinarriz hizkuntzarekin lotuta daudela. Nire berezitasuna hizkuntza da, eta hizkuntza horrek gainera talde batekin lotzen nau, nire hizkuntza-komunitatearekin, hortik pangermanismoaren indarra.

Jolas intelektuala egiteko, besterik gabe, galde diezaiokegu gure buruari ea hizkuntza guztietan izango nukeen pentsatzera bultzatzen nauen bizi-larritasun hura, eta beraz izatera bultzatzen nauena... Izan ere, Descartesen definizioan munduaren aurrean dugun bizi-larritasunak pentsatzera bultzatzen gaitu, eta pentsatze horretan datza bizi izatearen muina. Baina hizkuntza guztien kosmobisioa ezberdina bada, galdera bat sortzen zaigu: Descartesen hizkuntzari lotutako kosmobisioak bultzatzen du filosofoa pentsatzera... *Ergo*, beharbada, hizkuntza guztietan eta kosmobisio guztietan ez dago pentsatzera bultzatzen duen bizi-larritasunik... *Ergo* hizkuntza guztietan beharbada ez dago egoterik... *Ergo* hitun batzuk agian ez dira existitzen... Sortu dugun nahasmendu horretatik atera nahian, soziolinguisten laguntzaz baliatuko gara Sapir eta Whorfen teorien mugak ikusteko.

Definizioa

Sapir-Whorfen teorien osagai famatuena ezagunak dira beraz: hizkuntza erlatibismoa eta hizkuntza determinismoa. Hizkuntza bakoitzak bere jenio propioa du eta hizkuntzak berak determinatzen du hitun baten pentsatzeko era. Baina berez Sapir eta Whorfen teoriak ez dira hain sinplistik. Hasierako kontzeptualizazioa Sapirrek egin zuen, eta haren jarraitzaile Whorf izan zen Sapirren teoriak orokortu eta erradikalizatu zituen.

Whorfen teorizazioaren arabera, hizkuntzek kategoria sistema bat osatzen dute, partikularra eta berezitua dena. Ka-

tegoria horien artean kategoria gramatikalak edo hizkuntzen estruktura semantikoa daude, esate baterako. Sistema horiek, hizkuntzari berezkoak zaizkionak, baldintza ditza-kete hiztunaren ikuspuntu kontzeptuala eta bere interpreta-zio estetikoak.

Adibide famatuena eskimalen elurra izendatzeko modua da. Guk hitz bakarria erabiltzen dugunean, beraiek elurraren ezaugarrien arabera 10 izen baino gehiago dituzte elurra izendatzeko. Amazoniako indigenei berdina gertatzen zaie berde kolorearekin, hitz bat baino gehiago dute berde ezberdinak izendatzeko, guk hitz bakarria dugunean. Gertatzen zaie idatzi dut... edo gertatzen zaigu, pobretasuna bi kasu horietan guk baitugu: errealitatearen konplexutasuna kategorizatze modurik ez dugu guk, beraiek badutenean. Orain, galdera da: beraiek izendatzen duten errealitate hori existitzen al da guretzat, nahiz eta izendatu ez? Alegia, nahiz eta pertsona horiek ikusten eta ezberdintzen dituzten elur eta berde mota horiek izendatzen ez ditugun, fisikoki existitzen al dira guretzako (ikusten al ditugu)? Eta existitzen ez badira, ez dira existitzen izendatzen ez ditugulako? Edo kulturalki eta gure gizarte eta ingurugiroan existitzen ez direlako ez ditugu ezberdintzen?

Ikerketa batzuen arabera, errealitate fisikoaren aurrean hizkuntzak ez du eragin handiegirik. Horrela, Ipar Amerikako indigena batzuekin egindako proba batek erakusten duenez, hori eta laranja kolorea izendatzeko hitz bakarria badute ere, bi koloreak ikusten dituzte. Hau da, errealitatearen ezaugarriak ezberdintzeko ez dute arazorik: horia eta laranja ondo ezberdintzen dituzte; baina kolore horiek oroimenean gordezko guk baino arazo gehiago dituzte.

Whorfen hipotesi hertsienaren arabera, hiztun elebakar baten hizkuntzak erabat baldintzatzen du bere kosmobisioa eta munduan duen ekiteko joera. Izan ere, horren arabera, munduko hizkuntzen estrukturak oso ezberdinak dira eta estruktura horiek baldintzatzen dituzte hiztunen funtzio kognitiboak. Ikuspuntu hori zalantzan jarri da bi modutan.

Alde batetik, zientzia kognitibisten ikertzaileen kritika jaso zuen 1960tik aurrera, Chomsky eta bere jarraitzaileek frogatu baitzuten munduko hizkuntzek uste zena baino e-
struktura unibertsal gehiago konpartitzen zituztela.

Bestetik, hizkuntzak, gizarte baten kultura balioak eta orientazioak baldintzatu baino gehiago, horien isla direla frogatu zuten Fishmanek eta beste autore anitzek. Beraz, ikuspuntu horren arabera, hizkuntza, kultura eta kosmobisioaren arteko harremana ez da unilaterala, unibokoa eta norabide bakarrekoa: hizkuntzak bakarrik ez ditu baldintzatzen edo suposatzen hizkuntza-taldeko hiztunen kosmobisioa eta kultura, baizik eta bata besteari elkar eragiten diote. Hizkuntzak eragina baldin badu kosmobisioan, kosmobisioak berak hizkuntzan eragina dauka.

Whorfen hipotesia, bere modu hertsienean ulertuta behintzat, desakreditatu egin dela dirudi, baina Sapirren idatziak apur bat begiratzen badira ikusiko dugu autore horren pentsamendua ez zela hain muturrekoa. Izan ere, berak adierazten du hizkuntzak maila kontzeptuala baino behezagoko gauzak izendatzeko eta adierazteko sortuak izan zirela. Modu horretan, hizkuntza eta pentsamendua ezberdintzen ditu Sapirrek, eta argi dago pentsamendu eta hizkuntzaren arteko harremana ez dela uniboko eta hertsia. Alegia, hitz baten esanahia ahaztu ahal zaigu, edo buruan dugun kontzeptu bat izendatzeko hitza ez ezagutzea posible da.

Hizkuntza erlatibismoari buruzko eztabaida honetan ikusi dugu zein erlatiboa den hizkuntza erlatibismoa. *La pelota vasca* filmean gogoratzen dut nola ezker abertzaleko buruzagi batek esaten zuen ez zuela nahi Euskal Herri bat non euskara erabiliko litzatekeen McDonald'sen eskatzeko. Euskararen defentsa egiten zuen baina iparramerikarra ez den kultura baten defentsa ere bai, biak ezberdinduz eta beraz erlatibismo linguistikoaren mugetako bat agerian utziz.

Eztabaida honetatik zer aterara... Hasteko, gauzak ez direla sinpleak eta sakondu behar direla, bai Sapir eta Whorfen teoriak hobeto ezagutuz eta bereziki Euskal Herrian oso zabal-

duta dagoen hipotesi horren modu hertsia bazterrean utziz. Gainera, hizkuntza eta hitza ezberdindu behar dira.

Hiztuna eta kosmobisioa

Izan ere, ezberdindu behar dira hizkuntza bera eta norberak hizkuntza bat erabiltzeko duen gaitasuna eta aberastasuna. Wittgensteinen adiera, «Les limites de ma langue sont les limites de mon monde», edo Bakhtinen «Ce n'est pas tant l'expression qui s'adapte à notre monde intérieur que notre monde intérieur qui s'adapte aux possibilités de notre expression, à ses voies et orientations possibles», oso interesgarriak dira eta kontuan hartzekoak, baina horien tesuinguruak ezagutu behar dira eta beste eztabaida bat suposatzen dute. Determinismo linguistikoa hizkuntzatik hiztunak hizkuntza erabiltzeko duen gaitasunera igarotzen da. Hiztegi pobrea duenak kontzeptualizatzeko arazoak izan ditzake ikuspuntu horren arabera, baina modu berean bere kontzeptualizatzeko gaitasuna landu ez duenak *adierazle (signifiants)* batzuen existentzia ere ezingo du onartu.

Beti bezala konplexutasunarekin topatzen gara; argi dago erlatibismo linguistikoaren auzia epaitzea eta hizkuntza eta kosmobisioaren arteko harremana zein den zehaztea zaila dela. Erantzunik ematea ez da erraza, dena erlatiboa da eta normalean eraginak unibokoak ez dira baizik eta osagaiak elkar eragiten diote bata besteari: hizkuntzak eragina du kulturari eta kulturak hizkuntzan; modu berean, hiztunaren aberastasun linguistikoa ondorioa du bere kosmobisioaren zabalera, eta, alderantziz, kontzeptualizatzeko gaitasunak aberastasun linguistikoa baldintzatzen du.

Masak manipulatu nahi dituzten pertsonak eta entitateek auzi hau ondo ezagutzen dutela argi dago, nahiz eta beharbada ezagutza hori inkontzientea izan. Orwellek 1949an publikatu zuen 1984 liburuan, gobernuak sortutako hizkuntza berria (*newspeak*) deskribatzen du. Hizkuntza berri horren jendearen pentsatzeko era moldatu nahi dute gobernu-

tik, eta baita lortu ere. Noski, jendearen kosmobisioa lotzeko, hizkuntza ez ezik beste tresna batzuk sortzen dituzte.

Fikzioa dirudi, baina hitz berriak sortzen direnean argi dago kosmobisioak aldatzen direla, bereziki markatuak diren hitz batzuk ordezkatzeko, konnotazio batzuk dituztenak, beste hitz batzuk sortzen badira. Hitz berri horiek, gainera, beste konnotazio bat duten hitz batzuekin osatzen baditugu, manipulazioaren helburuak erdietsiko dira segurtasun osoz. Hori da Orwellek egiten duena: *newspeak* horretan «txarra» «ezona» bihurtzen da, dena baikorra bihurtzen da, kosmobisioa aldatzen da. 1984ko munduan bizi diren pertsonen kosmobisioan kritikarako lekurik ez dago, ez dago ezer txarra, hitza bera ere ez da existitzen. Gauza bera gertatzen zaigu gure «tabu»ekin. Kultura batzuetan, baita gurean ere, hitz batzuk esatea, edo izen batzuk aipatzea, tabu bat da, ezin dira esan, horrela tabua dena neurri batean desagerrarazi nahi da, existituko ez balitz bezala.

Ezaguna da «de propaganda» izendatzen ziren ministerio batzuk «de la información» bihurtu zirela, «propaganda» hitzak XX. mendean erdietsi zituen konnotazio txarreatatik. Manipulazio ezkor horiek txarrak direla esateko ados egongo ginateke, baina kirolari baten prestatzaile mentalak bere helburua lortuko duela azaltzen dionean bere kirolariari, hitz baikorrak bakarrik erabiltzea, txarra al da? Manipulazioa beti al da txarra? Hobeto bizitzeko bada ere?... Orwellen kasuan, gobernuak manipulatu du irauteko eta jendea ondo bizi delako sentsazioa eduki dezan; gauza bera gertatzen da sekta anitzetan.

Baina «plangintza» horri *manipulazioa* ez baizik eta *management* deitzen badiogu: hizkuntza manipulazioa ez baizik eta hizkuntza *management...*, orduan aditu bat ordainduko dugu gure enpresa hobeto kudeatzeko, hizkuntza *manager* horren aholkuak jarraituz...

Bestearen kosmobisioa hizkuntzaren bitartez (edo beste modu batez) aldatu nahi izatea beti da arriskutsua, bestearen hobe beharrez egiten bada ere. Bestearentzat egokia zer

den jakitea suposatzen baitu horrek. Hizkuntza manipulatzea arriskutsua da, beraz, baina hizkuntzaren aldaketa eguneroko gauza da, baita hitzen markak edo konnotazioak aldatzea ere. Argi dago ez dagoela geldirik egoterik, beti pentsatu behar da, hausnartu... nahiz eta beharbada bizitzaren helburua meditazioan geldirik egotea izan, Buda bezala...

Hausnartu sariak

Baina, tira, guk hausnartzen jarraituko dugu momentuz, beste berraragiztate dezente beharko baititugu Buda bat izatera heltzeko.

Soziolinguistikaz hausnartzeko, iaz bezala, Soziolinguistika Klusterrak Hausnartu sariak antolatu ditu. Aukera ona da soziolinguista ez diren ikerlarientzako, beren ezagupenak soziolinguistikaren eta euskararen arloari aplikatzeko, bate-tik; eta soziolinguistak direnentzako, beren lanak zabaltzeko eta beste aditu batzuekin eztabaidatzeko, bestetik. Iaz bezala, proiektuaren helburua dagoeneko euskal soziolinguistikarekin harreman zuzena izan duten ikerlarien lana bultzatzea da, edota oraindik harremanik izan ez duten ikerlariak euskal soziolinguistikaren eremura biltzea. Proiektuaren helburua soziolinguistikaren inguruko ikerketen oinarri teoriakoak zabaltzea eta aberastea baita. Iaz Fermin Lazkanok irabazi zuen lehenengo saria eta saritutako lan guztien laburpena *Bat* aldizkariaren 2008ko laugarren zenbakian argitaratu zen, 69.ean hain zuzen ere. Lanak aurkezteko epea eta oinarri guztiak Soziolinguistika Klusterraren webgunean aurkituko ditu irakurleak (www.soziolinguistika.org).

Euskara eta Eliza

Euskararen kasuan eta Euskal Herriaren garapen historiko-linguistikoaz hausnartzea, Elizari eta bereziki Eliza katolikoari buruzko hausnarketa bat egitea da. Edo gutxienez Elizari buruzko hausnarketa bat eskatzen du.

Elizaren jardungunea baita historikoki Euskal Herrian aberatsena, soziolinguistikaren ikuspuntutik. Izan ere, euskarren esparru formal bakarrenetarikoa izan da Elizaren jardungunea, eta gainera esparru horretan izan du euskarak idatzizko trataera bat. Orain dela gutxi arte, euskaldunek nolabaiteko alfabetizazio maila bat izan badute Elizari esker izan da, adibidez dotrinaren bitartez.

Artikulu honetan jorratu ditugun gaiak kontuan hartuta, Elizaren zentraltasuna begi bistakoa da. Kristautasuna kulturaren eta kosmobisioaren zentroan baitzegoen orain dela gutxi arte gizartearen zati handienarentzat, eta jarraitzen du egoten ehuneko handi batentzat. Gure kosmobisioaren zentroan erredentzioa badago, argi dago gure aukerak bizitzan eta ekiteko manerak horri egokituko dizkiogula. Askotan ahazten zaigu arloaren garrantzi bai linguistikoa eta baita psikologiko-historikoa; baina ezinbestekoa da, bereziki Euskal Herriaren kasuan, Elizaren hautu soziolinguistikoak aztertzea garai bateko gizartea ezagutzeko, batetik, eta gizarte honen ohitura soziolinguistikoak ezagutzeko, bestetik.¶